

<https://doi.org/10.62837/2024.10.214>

HACIYEVA AYTƏN KAMAL QIZI,
dosent
ADU
aytan070@yahoo.com

DİNİ MƏZMUNLU FOLKLOR FRAZEOLOGİZMLƏRİ **(İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında)**

Açar sözlər: *dil və din, frazeoloji vahid, folklor, cənnət, cəhənnəm, alqış, qarğış*

Key words: *language and religion, phraseological unit, folklore, heaven, hell, blessing, curse*

Ключевые слова: *язык и религия, фразеологические единицы, фольклор, рай, ад, благословение, проклятие*

İngilis və Azərbaycan dilləri qədimiliyinə, mənə və ifadə imkanlarının dərinliyinə, lüğət tərkiblərinin genişliyinə görə dünya dilləri arasında xüsusi yeri olan dillərdir. Dünyada bir çox din və din cərəyanları olub ki, onların bir qismi bu gün də yaşayır: Zərdüş, Budda, Yəhudi, Xaçpərəstlik, İslam. Bu dinlərin mahiyyəti söz və terminlərlə, frazeoloji birləşmələrlə ifadə olunur. Bu dini leksika ədəbiyyatda, eləcə də folklor ədəbiyyatında da işlədilir. Dini məzmunlu folklor frazeologizmləri isə xalqın folklorunda qorunub saxlanan çoxəsrlik yaradıcılıq məhsuludur.

Dinin dilə təsiri təkzibolunmazdır, dini frazeologiya isə dilin ən zəngin və rəngarəng hissəsidir. Tarix, mədəniyyət və məişət dilin frazeologiyasında öz əksini tapır. Dilin frazeoloji tərkibinin tarixi – onun tək formalaşması tarixini deyil, eləcə də xalqın özünü və dünyanı dərk etməsinin tarixidir. Din isə dünyanı dərk etmənin ayrılmaz hissəsidir və buna görə də dilin frazeoloji sistemində əks olunur.

Böyük Britaniyada dini azadlığın mövcud olmasına baxmayaraq, bu ölkəni xristian ölkəsi adlandırmaq olar, belə ki, təxminən 1,7 million britaniyalı Anqlıkan kilsəsinə gedir, əhalinin 10 %-i isə katolikdir. Bibliya Böyük Britaniyada əsas dini kitabdır və qeyd etmək lazımdır ki, Bibliya frazeoloji vahidlər üçün əsas ədəbi mənbə hesab edilir.

A.V.Kunin qeyd edir ki, Bibliya mənşəli frazeoloji vahidləri və idiomları dəyişdirilə bilməyən daşlaşmış istinadlar kimi qəbul etmək olmaz [6, s.268]. Dini frazeologizmin tərkibindəki bir çox arxaik söz və ifadələr müasir dövrə uyğun olan daha aktual formalarla əvəz olunur. Məsələn, *When thou doest let not thy left hand know what thy right hand doeth – Not let one`s left hand know what one`s right hand does*. Birinci nümunədə verilən arxaik feillər ikinci nümunədə müasir dövrdə işlənən daha aktual formalarla əvəz olunmuşdur [9]. Maraqlıdır ki, bu ifadə Azərbaycan

dilində də mövcuddur: “Sağ əlin gördüyü işi sol əl bilməməlidir” – mənası: yaxşılıq edirsənsə, heç kim bilməməlidir.

Azərbaycan dilində işlənən dini frazeologiya burada islam dininin yayılması, Qurani-Kərimin qəbul edilməsi ilə formalaşmışdır. Dini frazeoloji vahidlərin tərkibində Allah, Quran, mələk, cənnət, cəhənnəm, axirət, əcəl, dua, ruh və s. kimi sözlərə, eləcə də, şəxs adları daşıyan dini zəminli frazeoloji birləşmələrə rast gəlmək olar. Məsələn, Adəm, Həvvə, Nuh, Məhəmməd, Cəbrayıl, Mikayıl, İsa, Musa və s.

İngilis və Azərbaycan folklorunda işlədilən dini frazeologizmlərin əksəriyyəti Allahın adı ilə bağlıdır. Azərbaycan dilində olan bu cür frazeologizmlər əsasən ərəb və fars mənşəli olsalar da, onlar həm də Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşuna uyğun birləşmələr şəklindədir. Bu cür frazeoloji vahidlər xeyir-dua, təşəkkür və razılıq bildirmə və ya qarğış, bəd dua diləmək mənalığında işlədilər. Məsələn, alqış etmək və xeyir-dua vermək mənalığında: Allah razı olsun, Allah qüvvət versin, Allah muradını versin, Allah mübarək etsin, Allah ömür versin, Allah amanında olsun, Allah pis nəzərdən saxlasın və s. Qarğış mənası daşıyan frazeoloji vahidlərə nümunələr: Allah evini yıxsın, Allah səni üzüqara eləsin, Allah vursun səni, Allah bəlanı versin və s.

Üzrxahlıq, yalvarış, rica bildirən frazeoloji vahidlərə də folklorumuzda tez-tez müraciət edilib:

Başına döndüyüm gül üzül qardaş,
Öldürmə, xudaya bağışla məni,
Ağlaram, didəmdən gedər qanlı yaş,
Öldürmə, Allaha bağışla məni. (“Alı xan” dastanı) [2]

İngilis folklorunda da *God* (Allah) sözü ilə işlənən frazeoloji vahidlər çoxdur. “*God*” sözü qədim ingilis dilinə VI əsrdə German dillərindən keçmiş və ilkin forması “*Guda*” olmuşdur. Bu böyük zaman kəsiyində ingilis *God* – Allah sözü ilə bağlı külli miqdarda söz və ifadələr, frazeoloji birləşmələr yaranmış və xalq şifahi ədəbiyyatı vasitəsilə dilin lüğət təribinə daxil olmuşdur. Məsələn, *God bless* (Allah qorusun); *God is my witness* (Allah şahidimdir); *All things are possible with God* (Allahla hər şey mümkündür); *For the love of God* (Allah sevgisi naminə); *God knows* (Allah bilir); *God forbid* (Allah göstərməsin); *in God we trust* (Allaha inanırıq); *Man proposes, God disposes* (Allah deyən olur) ; *With God on our side* (Allah amanında) və s.

Bu frazeoloji vahidlər dinin, xüsusilə də xristianlığın ingilis dilinə dərin tarixi və mədəni təsirini əks etdirir. Bu ifadələrin əksəriyyətinin etimologiyasına nəzər saldıqda onların nə qədər qədim olduğunu görürük. Məsələn, *God rest his soul* ifadəsinə ilk dəfə XIV əsrin dini mətnlərində rast gəlinib. Daha sonra bu frazeoloji vahid geniş yayılaraq ingilis nəğmələrində və himnində işlədilməyə başlayıb (*God Rest Ye Merry, Gentlemen*). [10]

Dilimizdə Adəm peyğəmbərlə bağlı frazeoloji birləşmələrə tez-tez rast gəlinir. Məsələn, “Adəmdən qalma”, “Adəm atadan”, “Adəm atadan qalma” kimi ifadələr “çox qədimdən qalma, köhnə” mənalarında işlənir. Eyni mənani ifadə edən və Nuh peyğəmbərin adı ilə ifadə olunan vahidlər də mövcuddur: “Nuhdan qalma”, “Nuh əyyamından qalma” və s.

Məhəmməd peyğəmbərlə bağlı dini frazeoloji vahidlərə də rast gəlinir, xüsusilə də xalq yaradıcılığında. Məsələn, “Müğüm şah” dastanından bir nümunə göstərək: “Məhəmməd: - Əl vurmaynan sonam Səlbi telinə; Peyğəmbər eşqinə, Allah yoluna”. [2]

İngilis dilində də şəxs adları ilə işlənmiş dini frazeoloji vahidlər çoxdur və onların hər birinin öz yaranma mənşəyi vardır. Məsələn, “*The wisdom of Solomon*” – Solomon müdrikliyi (“*The queen of the south shall rise up in the judgment with the men of this generation, and condemn them: for she came from the utmost parts of the earth to hear the wisdom of Solomon*”). [10]

İngilis dilindəki “*A Daniel came to judgement*” ifadəsi də Bibliyadan götürülmüş qədim bir ifadədir. Mənası: “Həlli demək olar ki, mümkün olmayan bir məsələ barəsində mühakimə yürütmək”dir. Bu ifadə güclü mühakimə yürütmək qabiliyyəti olan Bibliya qəhrəmanı Danielə aiddir və 1596-cı ildə ilk dəfə olaraq Şekspirin “*The Merchant of Venice*” əsərində işlədilmişdir: “*A Daniel came to judgement yea, a Daniel! O wise young judge, how I do honour thee!*”. [9]

Həm ingilis, həm də Azərbaycan dilinin folklor frazeologiyasında “şeytan” (devil) sözü ilə bağlı frazeoloji birləşmələr ən işlək və emosional çalarlı ifadələrdir. Dini mətnlərə əsasən şeytan əvvəl mələk olub, sonra Adəmə səcdə etmədiyinə görə cənnətdən qovulmuş və daim insanları pis yola çəkən məxluqdur. Məsələn,

Black as the devil – tamamilə qara, zil qara mənasında işlənir. Həmçinin, insanlara aid olaraq qəlbi, ürəyi qara, pis niyyətli insan kimi məcazi mənada işlənir. “*Looking into his eyes, I saw his heart was as black as the devil*”. [10]

Better the devil you know, than the devil you don't – iki seçim qarşısında qaldıqda, pis də olsa sənə tanış olan birini seçmək. “*You're right, I don't like this neighbourhood, but moving is such a pain. Better the devil you know, than the devil you don't, right?*” [10]

Ümumiyyətlə, ingilis dilində *devil* sözü ilə işlənən frazeoloji birləşmələr ən çox işlənən ifadələrdir: *hot as the devil; old as the devil; a devil of a job; an idle mind is the devil's workshop; between the devil and the deep blue sea; dance with devil; deal with devil; devil is not so black as he is painted; the devil's luck; tell the truth and shame the devil; honey-tongued devil; hurt like the devil* və s.

Azərbaycan dilində də, xüsusilə xalq yaradıcılığında ən çox rast gəlinən misallara nəzər yetirək:

Şeytan yoldan çıxarıb – yolundan azmaq, pis yola düşmək, nalayiq işlər görmək. “Bilirəm, səni şeytan yoldan çıxarıb, amma lənət şeytana denən”. (“Alı xan” dastanı). [2]

Lənət şeytana (lənət sənə, kor şeytan) – pis və yanlış bir hərəkətdən çəkinmək istərəkən işlənən ifadədir. “Birdən lənət şeytana deyib, qarını döydüm, incəvara kişi özü çıxdı” (“Qızıl qoç” nağılı). [2]

Şeytana papaq tikən // şeytana pəriş tikən – yəni məcazi mənada şeytandan da çox bilən bic və hiyləgər insanlara aid olaraq işlədilir. “O, necə deyərlər, şeytana papaq tikib, təpəsinə də deşik qoyardı” (“Koroğlu” dastanı). [2]

Şeytan sözü ilə bağlı Azərbaycan dilində işlədilən digər frazeoloji birləşmələr də mövcuddur ki, onlar ta qədimdən dilimizdə və xalq ədəbiyyatımızda işlədilir: Şeytanın ayağını qırmaq; Üzündə şeytan tükü var; Bu meydan, bu şeytan; Şeytana namaz qıldırmaq; Dəli şeytan deyir ki; Şeytanı suya susuz aparıb, susuz gətirmək və s.

Dini frazeologizmlər praqmatik baxımdan araşdırıldıqda müxtəlif cür təsnif edilə bilər:

1. Alqış məzmunlu dini frazeoloji vahidlər. İngilis dilində: *God bless; God speed; May God go with you; By the grace of God*. Azərbaycan dilində: Allah qüvvət versin; Allah kömək olsun; Allah yardımçın olsun və s.
2. Qarğış məzmunu daşıyan frazeoloji vahidlər. İngilis dilində: *Devil take you! Go to hell! God damn it;* Azərbaycan dilində: Allah üzünü qara eləsin; Allah vursun; Allah lənət eləsin; Allah kəssin və s.
3. Nidayi dini frazeoloji vahidlər: *For God's sake! Jesus! Holy Christ! My God! God forbid!* Azərbaycan dilində: Allah sən saxla! Allah qorusun! Mənfi çalarlı: Cəhənnəm ol! Cəhənnəmin dibinə qədər yerin var!
4. And məzmunu daşıyan frazeoloji vahidlər. İngilis dilində: *For Heaven's sake; For God's sake; For the love of God.* Azərbaycan dilində: Allah haqqı; And olsun Allaha və s.

Bu cür vahidlər kontekstual mənə daşıyaraq müxtəlif məzmunlu konnotasiyaya malik olurlar.

Xalq danışıq dilində işlənən dini frazeoloji vahidlərin leksik tərkibi çox vaxt dəyişməz və sabit qalır. Belə ki, bu cür frazeoloji vahidlərin komponentlərindən biri dəyişdikdə mənada dəyişmə və ya ekspressivlik cəhətdən solma baş verir. Dini frazeologizmlər zaman keçdikcə öz dini dəyərini itirərək adi ifadələrə çevrilirlər. Onların sabit quruluşu və dildə geniş işləklilik qazanmaları bu cür frazeoloji vahidləri hər bir dilin vacib komponentinə çevirirlər.

ƏDƏBİYYAT :

1. İbrahimova V., Azərbaycan folklorunun ingilisdilli qaynaqlarda tədqiqi və tərcümə məsələləri, Bakı: Şəms, 2010, 186 səh.

2. Seyidəliyev N.F. Azərbaycan dastan və nağıl dilinin frazeologiyası, Bakı, 2006
3. Vəliyev V.Ə., Azərbaycan folkloru, Bakı: Maarif, 1985, 414 səh.
4. Шанский Н.М., Фразеология современного русского языка, М., 1963
5. Садыхова Г.Р., Фразеология, восходящая к библии и корану, Баку: “Елм ве техсил”, 2014, 392 стр.
6. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка, Дубна: Феникс, 2005, 448
7. Ambrose Merton, Folk-Lore, “The Atheneum”, № 982, 1846, p. 862/III-863/I.
8. Mirabile P., The Book of the Oghuz Peoples or Legends Told and Sung by Dede Korkut, Istanbul, 1990.
9. The Old Testament URL: <http://www.devotions.net/bible>
10. <http://www/phrases.orq.uk>

Hacıyeva Aytan

**Religious Phraseological Units in Folklore
(on materials of English and Azerbaijani languages)**

Summary

This article deals with religious phraseological units used in folklore. Religious phraseological units are the heritage preserved in people`s folklore for many centuries. Religious phraseology is one of the richest and the most colourful parts of any language. Such words and names like heaven, hell, Allah, Adam, Eve, Mohammad, Jesus, Noah, etc. are used in religious phraseological units as their component parts. Such kind of phrases are presented and analysed as examples in the article. Also, these examples are compared on the basis of materials of English and Azerbaijani languages.

The article also deals with the etymology of some religious phraseological units. Phrases containing different religious names are also analysed in the article. At the same time, phrases are analysed and classified from pragmatic point of view, such as blessings, curses, oaths etc. It is pointed out that such kind of phraseological units carry contextual meaning with different connotations.

Религиозно-фольклорные фразеологизмы (на основе материалов английского и азербайджанского языков)

Резюме

В настоящей статье рассматриваются религиозно-фольклорные фразеологизмы английского и азербайджанского языков. Религиозно-фольклорные фразеологизмы - это многовековое наследие, сохраненное в фольклоре каждого народа. Эти фразеологические единицы являются одним из самых богатых и разнообразных лексических пластов языка. Лексические обозначения, представляющие религиозную сферу как Аллах, Мухамед, Иисус, Ева, Ной, рай, ад и другие могут встречаться в составе таких фразеологических единиц. В статье также представлены примеры, иллюстрирующие такого типа фразеологизмы, которые подвергаются анализу на основе материалов английского и азербайджанского языков.

Далее в статье рассматривается этимология некоторых религиозных фразеологизмов, в особенности изучаются фразеологические единицы с личными именами на основе материалов двух языков. Следует особо отметить, что было проведено исследование религиозных фразеологических единиц с прагматической точки зрения. Также были выделены следующие виды фразеологизмов обозначающие как благословение, проклятие, клятву и т.д. Надо принять во внимание, что эти единицы имеют контекстуальное значение и обладают разной коннотацией.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 11.10.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 24.10.2024

**Rəyçi: f.f.d., dosent Lalə Hüseynova
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**